ئەنتی- شانۆ (پێویستیی بوونی مێژوویەك بە ڕەتکردنەوە).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شانۆ هونەرێکی زیندوو و ڕووبەڕووە، بۆیە کاریگەرییەکی خێرای لەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤەکان هەیە؛ لێرەوە کاتێک باسی شانۆی ئەزموونگەری لەبەرانبەر شانۆی تەقلیدیدا دەکەین، لەڕاستیدا باسی شێوەیەکی جیاواز دەکەین، دژ بەو یاسا و ڕێسایانەی کە بۆ زیاتر لە دوو هەزار ساڵ بەسەر جیهانی دراما دا باڵادەست بووە.
کەواتە پێش هەموو شتێ شانۆ پێویستی بە بنەمایەکی پتەوی فیکری و مەعریفی هەیە! ئەو بنەما فیکری و مەعریفییە لە (شانۆی ئەزموونگەری کوردی)دا سەرەتاکانی دەرکەوتبوو… بەڵام بەچوونێ ڕەخنەییەکەی (شانۆ دژی شانۆ- شانۆی کوردی بۆ نموونە) کە لە لایەن دەرهێنەر و ڕەخنەگر (حەمەسوار عەزیز) لە کۆڕی ٢١ی مەی ٢٠٢٦ بارەگای لقی یەکێتیی نووسەرانی کورد- هەولێر پێشکەش کرا؛ ئەوەندەی هاوارێک بوو: بۆ شانۆی (نەتەوەیی- نەریتگەری) و (بینەر وەك سۆپەرتەر)، قسەکردن نەبوو لە بنەما هونەرییەکانی شانۆی ئەزموونگەری کوردی… پرسیارەکە ئەوەیە: ئەگەر شانۆی (نەریتگەریی) کوردی بنەمایەکی فیکری و مەعریفی پتەوی نەبێ، چۆن قسە لە (ئەنتی شانۆ) بکەین؟!.

بۆ ئەوەی شانۆیەکی ڕاستەقینەمان هەبێت، دەبێت ئەو شانۆ باوەی ئێستا هەیە تێکبشکێنین.
(ئەنتۆنین ئارتۆ)

(1)

لە شانۆی تەقلیدیدا، ئەکتەرەکان وا ڕەفتار دەکەن کە بینەر بوونی نییە (دیوارێکی خەیاڵی هەیە لە نێوانیاندا)؛ شانۆی کلاسیکی، نەتەوەیی یان بازرگانی ئاوێنەیەکە تەنها ئەوەت پێشان دەدات کە دەتەوێت بیبینیت؛ بەڵام لە شانۆی ئەزموونگەریدا ئەم دیوارە دەڕوخێنرێت؛ ئەکتەرەکان ڕاستەوخۆ قسە لەگەڵ بینەر دەکەن، دەنێ نەو هەڵێکە، و زۆرجار بینەریش دەکەنە بەشێک لە نمایشەکە… بە مانایەکی دیکە لە شانۆی تەقلیدیدا هەستی پاڵەوانەکان لە ڕێگای چیرۆک و سۆزەوە دەردەبڕێت! بەڵام (شانۆی ئەزموونگەری لە دەرەوەی ڕێسا کلاسیکییەکانی نووسین و نمایشکردنەوە، تاقیکردنەوەیەکی بەردەوامە بۆ دۆزینەوەی شێوازی نوێی پەیوەندیکردن لەگەڵ

بینەردا)… واتە بە ڕوخاندنی (دیواری چوارەم)ی شانۆی تەقڵیدی و ڕەتکردنەوەی گێڕانەوەی سەزداری و هێلیی چیرۆکەکان، دەیەوێت لەڕێگای شۆککردن و تەکنیکی نوێوە، ڕاستی کۆمەڵایەتی و سیاسی بە ڕووتی نیشانی بینەر بدات تا ناچاری بکات بیر بکاتەوە و پرسیار و گومانی لا دروست بێت، نەک تەنها غەرقی گریان یان پێکەنین ببێت! بەو مانایە تێڕوانینە جیاوازەکانی (سامۆیل بێکێت، یۆنێسکۆ، برێشت، ئارتۆ…) لەسەر جەستەی شانۆیەکی خاوەن دەسەڵات و مەعریفەی چەسپاو لەدایک دەبێت.

(2)

مرۆڤایەتی پێویستی بە گواستنەوەی واقیع نییە، کە لە ناویدا دەژی؛ دووبارە بەرهەمهێنانەوە داهێنان نییە، داهێنان کاتێک ڕوودەدات کە هونەرمەند دەڵێت: من واقیع دەبینم، بەڵام ڕازی نیم بەم شێوازەی کە هەیە؛ داهێنان هەنگاونانە بەرەو نادیار؛ داهێنەر واقیعێکی نوێ و شێوازێکی نوێ بەرهەم دەهێنێ؛ ئەگەر (بێکێت) بە جیاوازییەکانییەوە شانۆی گەیاندبێتە لووتکەی بێدەنگی و چاوەڕوانیی پووچگەرایی، بەتەواوی نیگای نەرینە و چێژی بینینی کوشتبێ… (ئارتۆ) شانۆی بردبێتییە سەر لووتکەی هاوار و شۆککردنی دەمارەکان، یان بە مانایەکی دیکە هەوڵیدا بە بینەر لە کورسییەکەی دابماڵێت و ڕاستەوخۆ توشی شۆکی بکات… ئەوا دەرهێنەر و شانۆکارانی ئەزموونگەری و (ئەزموونگەری کوردی) لە دوای کارەساتە گەورەکانی وەک (کیمیاباران، ئەنفال و براکوژی)، شۆڕشێکی ڕاستەقینە و ئامانجێکی جیاوازی فیکرییان لە فۆرمی درامای کوردیدا بونیاد ناوە؛ ئەوان درکیان بەوە کرد کە زمانی باو و گێڕانەوەی ڕیالیزمی تەقڵیدی، پەکەوتەیە لەبەردەم قەبارەی ئەو شۆکە دەروونییەی بەسەر مرۆڤی کورددا هاتووە؛ بۆیە لەڕێگای شانۆی جەستە و شانۆی فەزا… دەیانویست کاتێک بینەر لە هۆڵەکە دێتە دەرەوە، وێنەی برینەکان وەک تاتۆ لەسەر جەستەی بمێنێتەوە، ئەمەش وەک هەوڵێکی فیکری و مەعریفی نوێخوازانە، شانۆی کوردی بەرز کردەوە.

شانۆی ئەزموونگەری کوردی، تەنها گۆڕینی نمایشکردنێکی جیاواز نەبوو، بەڵکە هەوڵێکی فیکری بوو، بۆ دەربازبوون لە (شانۆی نەتەوەیی-نەریتگەرا)؛ بەو مانایە شانۆی ئەزموونگەری بریتی بوو لە تێپەڕاندنی سنوورەکانی بینین و گێڕانەوەی باو… بەڵام ڕەنگە پرسیاری سەرەکی (حەمەسوار عەزیز) ئەوە بێ: ئایا شانۆی کوردی بە گشتی چی لەماوەتەوە؟! چونکە بە بڕوای ئەو کاتێک بەرەی ئەزموونگەری فۆرمە مۆدێرن و پۆست-مۆدێرنەکانی ئەوروپایان (کە لەسەر بنەمای پووچگەرایی، دابڕانی مرۆڤی ڕۆژئاوایی و شۆککردنی بینەر دروست ببوون) بۆ ناو کۆمەڵگای کوردی گواستەوە، هێشتا کوردی

لە قۆناغی ڕزگاری نەتەوەیی و خەڵکی و شانۆی ناتەواودا بوو؛ واتە ئەوان هاتن دابڕانێکی جیاوازی مەعریفییان لەگەڵ ڕەوتی (بیرکردنەوە و شانۆی ناتەواوی کوردی) دروست کرد و لەوەوە بینەری کوردییان دووچاری سەرلێشێوان کرد! ئیتر بینەری کوردی کە بە چیڕۆکی ڕیالیزمی تەقڵیدی پەروەردەکرابوو، نەیدەتوانی لەو کۆد و هێما جێستەییە ئاڵۆزانە بگات، لە ئەنجامدا شانۆ- هۆڵەکانی چۆڵکرا و دیوارێک لە نێوان شانۆ و خەڵکدا دروستبوو.

(3)

بە بڕوای من (وەك بینەرێکی شانۆ) هەموو ئەو خوێندنەوە ڕەخنانەی کە لە دنیای (شانۆ بەگشتی) قسە لە ململانێی نێوان فۆرمە نەتەوەیی/ واقیعییەکان و ئەزموونگەراکان و شانۆی وێنەیی و شانۆی پاش دراما… دەکەن؛ پەرچەکردارن، بڕوایان بە داهێنان و جیاوازی نییە.

بە کورتی (شانۆی نەتەوەیی) لەسەر هاوسۆزیی ڕاستەوخۆی گشتی و بەرگری نەتەوەیی کار دەکات؛ بەڵام ئەگەر بیەوێت لە ئاستی جیهانیدا دەنگ بداتەوە و لە ئاستی ناوخۆشدا هۆشیارکەرەوە بێت، نابێت تەنها ببێتە نمایشێکی نەتەوەیی، بەڵکە دەبێت پرۆسەیەکی نەتەوەیی بەردەوام بێ: بە خۆدۆزینەوە! واتە کەی ئەو نیگایانە تێبشکێنێت کە هەموو جارێک نەتەوە وەک ئۆبژێیەکی جوان دەخاتە بەرچاوی بینەر تاوەکو هەست بە خۆبەزلزانی یان خۆپارێزی بکات…

(شانۆی واقیعی) وەک کاردانەوەیەک دژی ڕۆمانسیزم و کلاسیسیزمی باو، ئامانجی ئەوە بوو ژیانی ڕاستەقینەی مرۆڤەکان و کێشە کۆمەڵایەتییەکان… بخاتەڕوو؛ هەمیشە بە ڕاستی ئەمەکداربووە…

(شانۆی ئەزموونگەری) خۆی لە یاخیبوون و شکاندنی قاڵبە باوەکان دەبینێتەوە و دژ بە تەواوی ڕێسا و یاسا چەسپاوەکانی شانۆی کلاسیک و ڕیالیستییە…

دەمەوێ بڵێم ئەگەر قسە لە تێز و ئەنتی تێز بکەین، لە شانۆی کوردیدا هەموو ئەو کێشە و بەدحاڵیبوونانە و قسە و باسی ململانێ و دژەکان و زێتریش… وەک تێز و ئەنتی تێز دەرناکەوێت، وەك هونەری داهێنان و قبووڵکردنی جیاوازی نییە… هەڵبەتە شانۆی نەتەوەیی- نەریتگەریی کوردی لە داهێنان و جیاوازی لەدایك نەبووە، لەسەر بنەمایەکی قووڵی ڕەخنەی زانستیی و عەقڵانییەتێکی نووسراو بونیاد نەنراوە… ئایا بەبێ بنەمایەکی مەعریفی، دەتوانرێت چەمکی «دژ» بونیاد بنرێت، کە نازانێت دژی چی دەوەستێتەوە؟! کەواتە نەخۆشییەکە پەیوەندی بە چەمکی ئەنتی شانۆوە نییە، ئەنتی شانۆ لە بنەڕەتدا پڕۆسەیەکی ڕەخنەیی و دیالێکتیکی جیاوازە، بەرانبەر سیستەمێکی چەسپاو و پتەو.

(4)

هەموو «دژایەتییەک» پێویستی بە «ناسینی بەرانبەر» هەیە؛ بێکێت بۆ تێکشکاندنی کات و زمانی تەقلیدی پێویستی بە مەعریفەیەکی جیاوازی هونەری و هەرسکردنی شانۆیی پێش خۆی هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستی بە دنیابینی سەردەم هەبوو! دژە-شانۆ تەنها هەڵوەشانەوە نییە، بەڵکو دامەزراند□و□یە؛ ئەگەر شانۆیەك لەسەر بنەمای فیکری دانەمەزرابێت، ناتوانێت «دژە-شانۆ» بەرهەم بهێنێت.

(5)

لە سەردەمی ئێستادا، پاشەکشەی هونەر و هونەری شانۆیی زیاتر لە هەر کاتێکی تر لەنێوان دوو هێزی دژبەیەکدا دەژی: هێزی داهێنان و هێزی بازاڕی (بینەر وەك سەپۆرتەر)، نەك ئەنتی شانۆ!! داهێنان لە بنەڕەتدا هەوڵێکە بۆ دۆزینەوەی شێوازێکی نوێی بینین و هەستکردن و جیاوازی و ژیاندۆستی، داهێنان هەنگاونانە بەرەو نادیار؛ بەڵام زۆرجار بازاڕ- بینەر وەك سەپۆرتەر- هەوڵدەدات ئەو تەماشاکردنە ئیبداعییە بۆ کاڵا بگۆڕێت، بۆ شتێک کە بتوانێت هەمووان کۆ بکاتەوە و قابیلی قبووڵی چێژی هەمووان بێت و بڵاوبکرێتەوە و بەخێرایی بخوێندرێتەوە؛ واتە (جەماوەر-بینەر) حەز بەو دەق و شێوازە نمایشکارییانە دەکات کە پێشتر دەیانناسێت.

ئەمڕۆ پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا دەتوانین ناخی مرۆڤ لە (ئارامیی) و (بێزاری) دابماڵیین؟ زۆرێک لە مرۆڤەکان لەبەر ئەوەی ناتوانن لە ئارامییدا بن، پەنا دەبەنە بەر "هەراوهوریای دەرەکی" واتە ناتوانن لەبەرانبەردا بێزاری ناوخ□یان بکەنە پرسیار، بەو مانایەی کە خودی پرسیارکردن "بێزاری" بۆ "مەعریفە" دەگۆڕێت!

بەمجۆرە کاتێک دەق، شانۆ، فیلم، یان تابلۆیەک خەریکی تێکدانی ئارامیی هونەری بینین و بیستن و ڕامان… دەبێ، ئەوا (حەزی بازاڕ)ی دەکەوێتە سەر و هەوڵی کۆپیکردن و بە بازاڕکردن و دووبارە سەپۆرتکردنی دەدات، چونکە بازاڕ زیاتر حەزی لە (شپڕزەییە) تا بتوانێت بە شێوەی جیاواز و بە خێرایی پارە بەدەست بهێنێ، بڕوای بە تێز و ئەنتی تێز نییە، نایەوێت پرسیار دروست بکات! لێرەوە (نرخی کڕین) شوێنی (پرسیارکردن) دەگرێتەوە؛ بەڵام ئایا ئاستی داهێنانی هونەریی و فیکری و ئەدەبی لە مامەڵکردنی بازاڕدا کورت دەکرێتەوە؟!

کەواتە کێشەکە ئەنتی شانۆ نییە، بەڵکە ئەوەیە کە هونەر نایب□تە پردی نێوان ئارامیی و بێزاری، هەر زوو بە بازاڕ دەکرێ، واتە مامەڵەکردنی بازاڕی هونەرە جیدییەکانیش هەڵدەلوشێنێت و دەیانکات بە مۆدێلێکی دووبارەکراوە، ئەوەی سەرەتا وەک شۆک، نوێکاری یان شکاندنی باو و دابڕانێکی مەعریفی تەماشا دەکرا، دواتر لە بازاڕدا دەبێتە ستایلێک بۆ بەرهەمهێنانەوە و کۆپیکردن و و زڕەوێنە… زۆرێک

لە شێوەش ئەدەبی و هونەرییەکان، لە سوریالیزمەوە تا پۆستمۆدێرنە، دوای ماوەیەک لەلایەن بازاڕەوە هەرسکراون و بوونەتە بەشێک لە سیستەمی فرۆشتن! واتە بازاڕ توانایەکی گەورەی هەیە، لەوەی نەك ئەرێنییەکان تەنانەت نەرێنییەکانیش بخاتە ناو ئابووریی خۆیەوە.

(6)

ئایا دەتوانین دژ بە ویستی بازاڕ و سەپۆرتکردن، بیر بکەینەوە و بەردەوامیش بین؟! یان دەبێ ملکەچی بینەر و جەماوەر بین و ئاستی زمان و شێوازی داهێنەرانە لەگەڵ داواکارییەکانی خوێنەر و بینەر و بازاڕی دامەزراوەکاندا بگونجێنین؟! هەڵبەتە ڕەزامەندیی بازاڕی هەمیشە دیالۆگی بەرهەمهێنەرانەی نێوان ئارامیی و بێزاری بە کۆپیکردنەوە دەسپێرێ، لەسەر ئەو بنەمایەی کە پرسیارکردن ئارامیی تێکدەدات.

کەواتە لەبەر ئەوەی دیالۆگی نێوان ئارامیی و بێزاری پێویستی بە بیرکردنەوە و ڕامانە، ئەوە وایکردووە زۆرێک لە بەرهەمە بازرگانییەکان بەر لەوەی هونەری ڕاستەقینە بن و هۆشیاریی بینەر بریندار بکەن، وێنەی بەهێشکەری کۆپیکراو بن و بە شێوەیەکی کاتی گرژییەکانی ناوەوە بەتاڵ بکەنەوە؛ بەو مانایەش مەترسییە گەورەکە ئەوەیە کە ئارامیی ببێتە ئامرازێک بۆ بەرهەمهێنانی ڕەزامەندیی دەستبەجێ، نەك بێزاری و گومانکردن و بیرکردنەوە.

وەك دەزانین کاری داهێنەرانە ئەو کاتە دەردەکەوێت کە بتوانێت ڕەزامەندیی کە و ئاشنایی تێپەڕێنێت؛ کاری داهێنەرانە پێویستی بە گواستنەوەی واقیع نییە، پێویستی بەوە نییە لە پێناو زەرورەتی کۆمەڵگا و سەپۆرتکردن، واقیع بە وێنەیەک بگۆڕێت کە تەنیا بە سەیرکردن و کڕین شیاوە؛ بەڵکە دەبێ شتێک بخاتە جیهانەوە کە پێشتر بوونی نەبووە؛ نەك بە گوێرەی یاسای فرۆشتن و بەکارهێنان کاربکات.

(7)

لە چەمکی ڕەزامەندیی بازاڕیدا زۆرجاران داهێنان پێش ئەوەی ببێتە ئەزموونێکی قووڵی هونەری، دەبێتە بابەتی ترێند و سەرنجڕاکێشان، لایک، بینین، هاوبەشیکردن و ئامار؛ هەموو ئەوانە بە هێواشی جێگای هەڵسەنگاندنی هونەری دەگرنەوە! ئەوەش وایکردووە هەندێک بەرهەم زیاتر لەوەی بە پرسیار و گومان و بیرکردنەوە دروست بکرێن، بە خێرایی سەرنج دروست کرێن؛ بەڵام داهێنانی ڕاستەقینە لە دەرەوەی ویستی بازاڕ و سەپۆرتکردن سەرهەڵدەدات، چونکە داهێنان پێویستی بە بیرکردنەوە و کات و ئارامیی و ئەزموونکارییە؛ لەکاتێکدا بازاڕ پێویستی بە خێرایی و بەردەوامیی بەرهەمهێنانەوە هەیە.

دواجار پەیوەندیی شانە و دژە شانە، وەك پەیوەندی داهێنانی هونەریی و بازاڕی سوودگەرایی، پەیوەندییەکی ئاڵۆز و دژبەیەکە؛

وەك چۆن بازاڕ دەتوانێت هۆکاری بڵاوکردنەوەی هونەر بێت، بەهەمان شێوە ئەنتی شانەش دەتوانێت مامەڵەکردنی هونەریی و کۆپیکردنەوە بتەقێنێتەوە! دەشێ هونەری ڕاستەقینە لە ناو گەرمەی بازاڕیش دەستپێبکات و بینەر وەک هاوبەشی داهێنان، (هاوسەنگی نێوان ئارامیی و بێزاری) بپارێزێت.

هەولێر 22/5/2026